

A nemesi vármegye csirái.*

Az 1222-iki és 1231-iki aranybullák keletkezésének története tárgyunktól messze vinne, csak hivatkozunk arra a tényre, hogy ezekben csaknem kizárólag a nemesi kiváltságok vannak megállapítva. Legfontosabb ezek közül kétségtelenül a legelső, mely szerint bármely királyi szolga bejelentheti panaszát az évenként Székesfehérvárt tartott gyűlésen. De egyébként is nagy kiváltságokat nyer itt a nemesség: egyéni szabadságát biztosítja, hogy ítélet előtt el nem fogható, halálos ítéletet még a nádor sem mondhat reá a király beleegyezése nélkül; vagyonát a legtöbb tehertől mentesíti, sem collectát, sem szabad denárt tőle nem szednek, nemeshez csak mint hívott vendég szállhat a király; ha elesik háborúban s volt valami tisztsége, ezt fia vagy testvére öröklí. Ezen kívül az összes méltóságokat lefoglalják a nemességnek: sem idegen országbeli, sem izmaelita stb. hivatalt nem kaphat. Hogy a nemesi kiváltságok ilyen megállapítását nem tudta megakadályozni sem a király, sem a hatalmasok, az a nemesség nagy erejéről tesz bizonyosságot s mintegy előre jelzi az 5-ik pont (e szerint az ispán csak a pénz és tized ügyében ítélni nemes ember fölött), hogy lejárt az az idő, midőn az egész országot, szabadokat és nem szabadokat királytól kinevezett hivatalnokok kormányozhatták, annál is inkább, mert a garázdálkodók megfélemezésére már nem volt elég erős a királyi vármegye s mert az ispánok néha hűtlen sáfárok, a miért el is rendeli a törvény, hogy az ispánok elégedjenek meg a saját jogaikkal s a mi a királyé, azt adják meg a királynak.

A visszaélések nagyon sújtották a népet, de a legtöbb veszteni valója éppen a nemességnek volt, annak a nemességnek, mely nagy számánál, vagyonánál s tekintélyénél fogva vezető szerepre volt hivatva. S e nemesség kész volt a királyi vármegye örökébe lépni. 1232-ben „a Zalán innen és túl lakó összes királyi szolgák“ kérték a királyt, hogy

* Szerzőnek a *Nemesi vármegye megalakulása* című s a budapesti Tudomány Egyetemről a Schwartner-díjjal jutalmazott pályaművének második fejezete.

adjon nekik bíraskodásra jogot, mivel „ami részeinken sok baj történt és sokan jogtalanul elnyomattak a hatalmasok által s jussukat, elérni nem tudták a bíraktól való távolság miatt”.¹ A Zala melléki királyi szolgáltnak e levele ítéletlevél, ennek alapján Marczali azt írja, hogy már megvolt a megyei önkormányzat;² Pauler pedig azt, hogy „ehhez hasonló esetekből fejlődött az állandó gyakorlat”.³ Ebből a korból nem ismerünk több adatot, mely a nemesség ily önálló fellépését gyakorinak mutatná s ebben az egyetlen fönmaradt esetben igen jellemzőnek tartjuk azt, hogy ez ideiglenes birói testületnek tekintélye alig van, inkább békéltető szerepe lehetett, az önbizalom hiányára vall, hogy megesketi a feleket a kimondandó ítélet megtartására (suo juramento se observare perobligasset), de szintén nagyon jellemző, hogy „az említett bán (az elítélt) semmiben sem tartotta szem előtt a mi ítéletünket”.

Ha voltak ehhez hasonló esetek, valószínűleg szintén sikertelen kísérletekül bizonyultak; a nemesség eredményes föllépéséhez nem volt elég a közös kiváltságok összetartó ereje, szükséges volt általánosan elismert tekintélytől eredő egységes vezetés. Az egységes vezetést IV. Béla föllépésének köszönhette a nemesség. Az ő célja a királyi hatalom helyreállítása volt, de világos, hogy a fölösleges adományok visszavétele s ez által a túlhatalmas urak gyöngítése, valamint a rablók megfékezése éppen annyira érdeke neki, mint a belső békére vágyó nemességnek. S tényleg már ifjabb király korában erre a célra szövetkezik a nemességgel. A várföldek visszaszerzése végett előkelő urakat küld ki, a kik köré csoportosúlnak a vármegyebeli nemesek.⁴ Egy ilyen bizottságnak tagjai a következők: „Bertalan veszprémi püspök, László somogyi ispán, Izsép mester, László ispán, Mihály ispán, Márton, Jakab, János, Henrik, Bot, Lukács és más társaik, földek birái (inquisitores) Somogyban”⁵, hasonló bizottságok vannak ugyancsak 1236-ban Zala,⁶ Pozsony,⁷ Bars⁸ vármegyékben.

Ezek az urak eleinte csak mintegy birói széket alkotva ítélték, csak az elfoglalt várföldek ügyében s csak ideiglenesen működtek. Ebben a részben nagy hatással volt a vármegye fejlődésére a tatárjárás. A rettenetes pusztítás után minden élőnek emlékezetére szükség volt, hogy helyre lehessen állítani a régi viszonyokat. Ez az oka annak, hogy „a

¹ Az egész oklevél, Fejér C. D. III. 2. 315—318. I. u. a. Wenzel Árpádkori Új Okmánytár XI. 249—251.

² A magyar nemzet történelme Millenn. kiadás, II. k. 453. l.

³ Századok, 1882. 206. l.

⁴ Wenzel: I. 208. Vas, Sopron és Mosonvmben, 1224. Hazai okmt. VIII. 18.

⁵ Wenzel, VII. 22. l.

⁶ U. o. 24. l.

⁷ U. o. 25. l.

⁸ U. o. 26. l. Fejér C. D. IV. 1. 64. Bihar, 1236.

tatárok elvonulása után minden vármegyébe többféle bírót küldtünk az illetéktelenül elfoglalt várjogok visszaszerzésére.¹ S ezek a bírák már nem csak a pörlekedő felek és tanuk jelenlétében ítélnek, hanem „összehivatván mindazokat, a kik meghivandók voltak“,² „gyűlésnek gyülekezetében“³, a hol megjelennek a megyebeli „összes nemesek, várjobbágyok, egyházak jobbágjai és mások“.⁴

Most már nemcsak az elfoglalt várföldek ügyeiben határoznak, hanem tolvajok stb. fölött,⁵ a nemesektől elvett birtokok ügyében,⁶ általában mindazon ügyekben, melyek az egész vármegyére vonatkoznak, legalább erre mutat a székesfehérvári egyház népeinek kiváltságlevele mely szerint a nagyobb és kisebb ügyekben az egyház ítél fölöttük, de „mindazon ügyekben, melyek az egész megyét (provinciam) illetik, a király vagy kiküldöttje ítéljen fölöttük a többi megyebeliekkel (comprovincialibus) együtt“.⁷

E gyűléseken a királytól kiküldött bíró ítél, vádlók és tanúk az összes jelenlevők, a kik fölkiáltással nyilatkoznak.⁸ Itt a döntő szó a nemeseké: nemcsak függetlenségük és tekintélyük ad nekik befolyást, hanem azért is előnyben vannak a várjobbágyok fölött (pedig az urakat kivéve, csak ezek versenyezhetek velük az elsőségért), mert mindenik nemes szavára tiszteletből vagy félelemből számos jobbágya esküszik. De ha egy osztály kezében van is a vezetés, azért a rendetlenség nagy lehet egy ilyen gyűlésen s vitás esetekben a tanukihallgatás nehéz lehetett. Ezért szükséges néhány tekintélyes férfiút kiválasztani, kik néha pótolhatják az egész tömeg ordítózását. Ilyen embert nem ismerhet a király minden vármegyéből eleget, kinevezésüket nem bízhatja kiküldöttjeire egyfelől a visszaélések elkerülése végett, másfelől mivel nem bizonyos, hogy az illető kiküldött eléggé ismeri az illető vármegyét. Így történt, hogy e bírótársak választása a közgyűlésen jelenlevőkre hárult, bár része lehet ebben annak is, hogy IV. Béla szívesen fölkarolta a nagy tömegeket az urak ellensúlyozására. De mivel e bírótársak gyakran királyi birtokokról is vallanak, elrendelte a király, hogy ezeket neki is bemutassák megerősítés végett. Ez intézkedés szellemében rendelkezik az 1297: V. tcz., hogy a király népei által elfoglalt nemesi földek ügyében két olyan báró határozzon, a kikben a király is, a nemesek is megbíznak,⁹ s mi így értjük Lőrincz

¹ Ezt írja IV. Béla 1257-ben; Wenzel, XI. 437.

² Wenzel, VIII. 208. Zala vm. 1268.

³ „In congregationis collegio“ Fejér, V. 2. 137. Zala vm. 1273.

⁴ Fejér, V. 2. 137.

⁵ Fejér, V. 2. 137.

⁶ Wenzel, VIII. 208. Zala vm. 1268.

⁷ Endlicher, 485, l. 1254.

⁸ Fejér, V. 2. 137. Zala vm. gyűlésén.

⁹ Endlicher, 513. l.

nádor levelének következő részét: „a király (IV. Béla) . . . öt embert azon vármegye (Somogy) nemesei közül, a kiket azon vármegyebeli nemesek választottak Jánost stb. (öt név) társainkul küldött ki.“¹ Máskor úgy látszik, hogy a király maga nevezte ki e társakat pl. Pál Veszprémi püspök ugyancsak Somogyban a királytól adott („a rege mihi adjunctis“) társakkal együtt ad ki levelet;² de rendszeren vannak társai a bírónak.³ Bármit is mondanak a formulák, valószínűnek kell tartanunk, hogy a bírótársak, (a mint hisszük, ezek a későbbi szolgabírák előzői) választásában a főszerep a közönségé. E vármegyei közönség nemcsak a nemesekből áll, a mint már említettük is, hanem várjobbágyokból és másokból is, s a nem nemesek szereplése annyira feltűnő, hogy Tagányi véleménye szerint (a melyet a mi adataink is támogatnak) néhol a nem nemesek is résztvesznek e szolgabírák választásában,⁴ Botka pedig arra is gondolt, hogy IV. Béla a jogegyenlőséget akarta megteremteni.⁵ De az bizonyos, hogy a vezető szerep a nemeseké maradt, hiszen a népnek jó része tőlük függött. Ezekről nem képzelhető, hogy mást vagy épen ellenkezőt merjenek akarni, mint uraik. Ha ez megtörtént is egy-két esetben, a rá következő bosszú az úr részéről (kinek a szolgasorsú nép meghatározatlan mennyiségű adót fizetett, s a ki e fölött bírói jogot gyakorolt), keservesen figyelmeztethette a vakmerőt arra, hogy nagy kárára válik mindenkinek, ha megfelelő szabadság nélkül követi meggyőződését.

Nemcsak tekintélye, hanem egyre növekvő száma is mind több súlyt adott a nemességnek. Gyarapította számukat az elég gyakori nemesítés,⁶ leglényegesebb gyarapodás azonban a várjobbágyok beolvasása volt. Erről azonban megközelítő számadatot sem mondhatunk. Nem tudjuk, hogy mekkora lehetett a számuk a XIII. század vége felé. Pauler a XII. század II. felében 25—30,000-re teszi számukat,⁷ de természetesen ez bizonytalan szám. Ezután jön Imre és Endre nagy adományainak kora, jön a tatárjárás, szóval még bizonytalanabb lesz a szám s a homályosságot csak fokozza, hogy nagyjából sem tudhatjuk hogy ezeknek hány százaléka jutott nemesi sorsra. Ha jellemző valamely történelmi kérdés bizonytalanságára, hogy kiváló tudósok homlok-egyenest ellenkező véleményen vannak felőle, akkor e kérdés bizony-

¹ Wenzel, III. 184. Somogy vm. 1268.

² Hazai Okmánytár VII. k. 114. I. é. n. 1268 körül.

³ Wenzel, VIII. 208. stb.

⁴ Megyei önkorm. stb. 13. I.

⁵ Századok, 1872. 146. I. A vármegye ősi szervezete.

⁶ Fejér, III/1. 197.; III/2. 482.; IV/1. 333.; IV/2. 170., 409.; IV/3. 432.; 547.; VII/1. 343.; VII/5. 343. Ezek csak IV. Béla nemesítései, István sokkal bőkezűbb volt e tekintetben.

⁷ Id. mű, I. 328. I.

talanságára klasszikus példát tudunk fölhozni. Pauler Gyula t. i. főművének ugyanazon kötetében ellentétesen nyilatkozik e kérdésről. Egy helyt ezt mondja: „már közeledett az az időpont, bár teljesen csak a jövő században kövekezett be, hogy Szt. István comitatusa a nemes közönség megyéjévé legyen s a várjobbágyok teljesen a nemességhez simuljanak, betéje olvadjanak, hisz már most is az volt a felfogás róluk, hogy szegény nemesek“ stb.¹ Lejebb így ír: „Közel volt a kor, ámbár teljesen csak a XIV. század folyamán állott be, hogy a király speciális hűbéres és szolgáló népe, a szent király tulajdonképeni alkotása elenyészszék és vagy a nemesség közé emelkedjék, vagy ha nem is válik, mint legtöbb esetben, a nemesek alattvalójává, ez alattvalókkal teljesen hasonló sorsra jusson.“²

Biztossággal eldönteni ezt a kérdést nem tudjuk, kevesebbel kell beérnünk.

Tudjuk, hogy a várjobbágyok földje nem volt oly szabad tulajdon, mint a nemeseké s ők maguk az ispánnak sokkal inkább alája voltak vetve, mint a nemesek. A XIII. században azonban jogi helyzetük olyanformán kezd fejlődni, mint a nemességé fejlődhetett a XIII. században. Jogokat gyakorolnak, melyek nem magyarázhatók a katonai fegyelemből s melyek nagyobb kiváltságok szerzésére szolgálhatnak alapúl. Így nem tudunk arról, hogy ellenőrei lettek volna az ispánnak régebben s 1240-ben Györmegyében, a Györhöz tartozó falvak kiváltságlevelében ezt rendeli IV. Béla: „az ispán ne ítéljen fölöttük, csak a várjobbágyok jelenlétében“,³ fontos az is, hogy ha „öröklött birtokukat el akarják adni, vagy ajándékozni, pl. egyháznak, erre a király beleegyezését kérik.“⁴ Az természetesnek tűnik föl, hogy erre az engedelmet nem az ispántól kérik, a ki csak tisztartó a király földjén, de ez egy ügyben a várjobbágy egyenesen a királytól függ, a mi azelőtt nem volt így, mert még Szt. István törvénye értelmében a várföldek elidegenítése tilos volt. De még olyan esetek is előfordulnak, midőn nincs szó a király engedméről az eladást bizonyító levélben.⁵ Már most gondoljuk meg, micsoda különbség lehet nemes és várjobbágy között III. Endre idejében s előtte és utána egy darab ideig. Birtoka felől mindkettő jogosan, vagy jogtalanul maga rendelkezik. Mindkettő fölött a vármegyei törvényszék ítél; a várjobbágynak is

¹ Pauler, id. mű, II. 381. l.

² U. o. 612. l.

³ Hazai Okmtár III. k. 6. l.

⁴ Fejér, III./2. 225. (1231); IV./3. 396. (1267), Hazai Okmtár VI. 295/6. (1283) stb.

⁵ Fejér, IV./1. 75. (1237); Wenzel VII. 97. (1239) Hazai Okmtár VII. 178. (1282) Wenzel XII. 488/9. (1290) Hazai Okmtár 396/7. (1292) stb.

katonai a főkötelezettsége, de mivel támadó háború nincs, nem tűnik szembe a nemesek és várjobbágyok kötelessége közti különbség, hogy t. i. a várjobbágnak külföldi hadjáratban is részt kell vennie s így a nemes és várjobbágy közt levő különbség könnyen feledésbe mehetett. Ebből azt gondolhatnók, hogy az összes várjobbágyok a nemességbe olvadtak, de ennek ellentmond IV. Bélának egy adománylevele,¹ melyben ő Locsmánd megyét Lánzsér várával együtt Lőrincz mesternek adja. Ebből először is megállapíthatjuk, hogy IV. Béla a várjobbágyok földjeit tulajdonának tekintette, mert az adományozás így szól: (neki adjuk) Locsmán megyét a várjobbágyok közé újabban vetteknek minden telkével, vagyonával,² birtokával és földjével... kivéve a nemesek örökölt vásárolt és adomány birtokait s a nemes várjobbágyoknak e vármegye területén levő földjeinek sérelme nélkül (salvis stb.) és kivéve (excepta terra, mint fentebb is exceptis terris nobilium hereditariis stb.) Besze fia István örökölt földjét és adománybirtokait stb.“ Ebből világos, hogy az új várjobbágyok földje a királyé, mert ez eladományozza minden fönn tartás nélkül, de a többi várjobbágyok földje sem annyira szabad, mint azt Pauler írja,³ mert a mint láttuk, a király különbséget tesz a nemesek földjei (exceptis terris nobilium azaz „kivéve stb.“) és a várjobbágyokéi (salvis terris, a minék a „sérelem nélkül“ helyett még jobban megfelelne: „épen hagyva“, azaz tőlük el nem véve, ha csak nem követnek el valamit az új földesúr ellen) között. Világosabbá teszi a várjobbágyok helyzetét ez a rész: „akarjuk és elhatározzuk hogy a várjobbágyok... ugyanazon szabadsággal és szolgálmánnyal szolgáljanak Lőrincz mesternek, a melyekkel nekünk és ispánunknak szolgálni tartoztak“. ⁴ S ha valaki közülük nem akarja teljesíteni a szokott kötelességet, akkor „földjeit Lőrincz mesternek, mint földesúrnak hagyva, szabadon mehessen máshova“.

Ez adomány levélből a várjobbágnak nemcsak azon korbéli állapotát ismerjük meg, hanem megjelölhetjük az utat is, melyet további fejlődésében követni fog: szabadok maradnak azok, a kik földjeiket, Lőrinczre hagyva elmennek s ezek a nemesség sorában juthatnak, de jobbágyokká lesznek a helyben maradók, a kik egy ideig tán élvezik még örökölt kiváltságaikat, de előbb-utóbb rajtuk is annyit követel a földesúr, mint többi népein: itt a földesúr erőszakossága, ott szegénysége miatt egyre több terhet rak a szolgáló népekre, melyek lassanként mind a földművelésre kényszerítődnek, mivel az ipari foglalkozást feleslegessé tette a városi polgárság terjedése: egybeolvad a szolgáló nép sokfélesége, mely az

¹ Wenzel, VIII. k. 49/50. 50—54. l.

² A szövegben pertinentibus van, pertinentiis helyett. U. o. 51. l.

³ Id. mű, I. 295. l.

⁴ Wenzel, VIII. 49—50. l.

Árpádok korára olyan jellemzős a várjobbágyok sülyedő részével alkotja a jobbágyok osztályát, de csak a XIV. században, a mint hogy a nemesi rangba jutó várjobbágyok emelkedése is csak kezdődik az Árpádok korában: ezt bizonyítja az is, hogy közülök valókat nemesítenek.¹

A mint a szabad frank zavaros időben valamely nagy úrnál keres védelmet, úgy a magyar nemes, várjobbágy és szolgáló nép a vármegyénél. Hiszen az világos, hogy a mint feladata a vármegyei gyűlésnek s az ott választottaknak a népből hangzó panaszok ügyében való tanuskodás, úgy kötelessége, hogy a kiküldött bíró helytelen ítéletei ellen tiltakozzék s általában a választott bírótársak (talán már mondhatnók: szolgabírák) vannak első sorban hivatva a vármegye összes lakói szabadságának és jogának védelmére. Ilyen szerepre voltak rendelve a frank comitatusokban a scabinok.² Ezeknek törvénybe iktatott joguk volt ahhoz, hogy a comes ítéleteit ellenőrizzék, szóval olyan jogkörrel kezdik működésüket, a milyent a magyar bírótársak csak 1291-ben kaptak, mégsem tudták megakadályozni a comitatusoknak hűbértartókká való átalakulását. Ennek oka a frank kismanesség gyöngeségén kívül a scabinok függő helyzete; őket t. i. a comes nevezi ki, természetesen saját hívei közül: lekötöztetettjei lesznek ellenőreiv; miután a comitatus népének ebbe nincs beleszólása, ezeket is csak addig választja, a míg a király elég erős arra, hogy őt a törvények megtartására kényszerítse. Mihelyt a király gyöngé, a comes nem tőrődik e rendelettel s így minden ellenállás megszűnik vele szemben. A mi szolgabíránk a mögöttük álló nép segítségével egy emberöltő alatt megszerezték azt a jogkört, mely a scabinok fennmaradását biztosítani nem tudta.

A szolgabírák (judices nobilium) szóval először 1254-ben találkozzunk, midőn IV. Béla a székesfehérvári egyház jogait szabályozza s rendeli, hogy ennek népei fölött se a nádor, se valamely vármegyének szolgabírái ítélni ne merjenek.³ — 1264-ben a hantai káptalan a zalai magistratus egy szolgabírójának felszólítására küldi ki egy tagját, hogy a szolgabíró emberével együtt jelen legyen egy birtokfelosztáson⁴. Bár semmi jel sem mutatja, hogy e bírók szokatlanok lettek volna az oklevelek kiadói előtt, mégsem hihetjük, hogy már ilyen korán általánosan el lett volna terjedve a szolgabíróság, inkább szórványos eseteknek képzeljük ezeket s a későbbi korban közönséges szavakból nem merünk következtetéseket vonni IV. Béla idejére.⁵

¹ Fejér, VII. 3. k. 118. I. 1300.

² Lavisse, Histoire de la France II./1. 322. l.

³ Endlicher, 485. l.

⁴ Wenzel, III. 116.

⁵ A magistratus szó már Kálmán (I. könyv 2. p.) törvényében is előfordul.

A mint a vármegye tiszti karának, úgy területének kialakulására is nagy hatással lehettek a földek biráinak gyűlései. E birák nemcsak a várnépek fölött ítéltek, hanem mindazok fölött; kiket várföldek vagy nemesi birtokok elidegenítésével vádoltak, tehát hatóságuk kiterjedt a környékbeli nemességre is, sőt mivel társaikul az ezek által választott szolgabírákat rendelte a király, nemesség nélkül nem is tarthatták gyűléseiket. Ha valamely régi vármegye területén nem volt elég nemes az ő céljaikra, több vármegye népét hívták össze. Midőn a kiküldött birák hatáskörét ispánokra ruházták, egy ispán alá vonták az ilyen vármegyéket, (melyek ha területüknél fogva sem volt érdemes belőlük külön vármegyét alakítani, vagy ha királyi adomány magánosok kezére juttatta, beolvadtak egy-egy szomszéd vármegyébe, mint Pozsonyba, Sempte, Stomfa, Nyitrába, Galgócz, Bolondócz s.b.¹ A területi változás nem lehetett föltűnő, hiszen az ország lakottabb részein csak az volt a kérdés, hogy valamely régi vármegye önállóan maradjon-e meg, vagy másba olvadjon, de legtöbbször egyszerűen újjá alakult a régi vármegye (Moson, Sopron, Vas, Zala, Somogy, Baranya, Tolna, Fejér, Veszprém stb.). Sőt a mint Tagányi mondja: „a királyi vármegyék formái külső változást nem szenvedtek.”²

De igen nagy a változás belsőleg s e belső változás feltűnően egyezik azzal, melyen az egész ország átment. Eleinte a mint láttuk, mindenki fölött rendelkezett az ispán minden tekintetben, az országban megfelelően a királyi hatalom volt teljes; később a megye lakóinak jó részével szemben csökken az ispán és a király joga, végül sem az ispán sem a nádor nem ítélhet, sőt nem tehet semmit a vármegyében a nemesség és annak képviselői, a szolgabírák nélkül³ s ugyanezen idő tájban történik a király hatalmának olyan megszorítása, mely a megyék alkotmányához tenné hasonlónvá az országét. Az 1298-iki 20. tcz. ugyanis elrendeli, hogy a király ezután minden fontosabb ügyben hallgassa meg két püspök tanácsát s azon nemesekét, kiket az országgyűlés e célból választ.⁴

Egyébben is követte az ország a vármegye példáját. Már 1267-ben van nyoma annak, hogy Magyarországon tömeges gyűlések helyett a követekkel való képviseltetés rendszerét akarják életbe léptetni. A törvény ugyanis rendeli, hogy a király vagy fia évenként megjelenjék Székesfehérvárott „és minden vármegyéből két vagy három nemes legyen köteles eljönni.” Nincs szó a törvényben arról, hogy ezeket a várme-

¹ Pesty Frigyes, Eltűnt régi vármegyék I. 18, Pesty, Várispánságok 50. I., Pauler, id. mű, II. 291. I.

² Megyei önkormányzatunk stb. 13. I.

³ 1291: tcz 5 p. 14 p

⁴ Endlicher 636. I.

gye közönsége, vagy az ispán választja-e, szóval az egész intézkedés határozatlan, de a kezdéskor nem is lehet éles megkülönböztetéseket várnunk, pl. az angol „county members“ első megjelenése is bizonytalan, a mint Freeman írja: Both in the reign of John and in the former part of the reign of Henry, we find several instances of knights from each county being summoned. Here we have the beginning of our county members.¹ S bizonyára nem lett volna százados feledésre kárhözható ez az intézkedés, ha a garázdálkodók elhatatalmasodása nem kényszerítette volna az országot arra, hogy követi országgyűlések helyett a vármegye példájára tömeges gyűléseken hozza törvényeit.

Ezekből látjuk, hogy a mint eddig az ország szolgált úgyszólván mintául a vármegye fejlődéséhez, most a szükségtől szorítva, az ország követte a vármegyék példáját s az is bizonyos, hogy Magyarország belső alakulásának nagy csatáit IV. Béla korától kezdve vagy a vármegyékben, vagy a vármegyék vívták meg. Ezeknek ellenálló képessége miatt (mely a IV. Bélától adott kis szabadságból eredő autonomia következménye volt) nem alakulhatott Magyarországból olyan földarabolt állam, a milyen Franciaország és Németország lett s a vármegye volt a következő korok Magyarorszájának legjellegzetesebb, legkitűnőbb intézménye.

A IV. Béla által reformált vármegye megalakulásának pillanatától kezdve hasznos szolgálatokat tett. Ennek legjobb bizonyítéka, hogy azon törvényben, melynek alkotásánál „a nemesi és egyházi rend kezét fognak, hogy az ország javára, saját szabadságuknak biztosítására helyreállítsák a királyi hatalmat“,² fontos jogokat nyer az ispánnal és nádorral szemben. S mivel nemcsak a királyi rendeletek végrehajtásának, hanem a nemesi jogok megvédésének kötelessége is a vármegyére hárul, legtöbb jogot szerez magának benne az az osztály, melynek leginkább támasza. Az 1291. és 1298-iki törvények egyfelől a szokásjogot erősítik meg, másfelől a szükségesnek bizonyult újításokat rendelik el. Újítás az a törvény, mely kiküldött királyi emberekről szól, kik a megyében történt gonosztetteket kutatják valamely káptalan tanuságával (1298. 13.); régi szokás, s az angol esküdtek kötelességének felel meg az, hogy a gonosztevőket a szolgabírák nevezik meg; s ha ezek hamisan vallanak, kiátkozás alá esnek. Újítás, hogy ispánná csak báró, vagy nemes lehet (1291: 3.), s ez helyettesül csak nemest választhat (u. o. 4. p.). Legfontosabb azonban a szolgabíró jogainak erősítése. Ez nemcsak jelen

¹ The growth of the english constitution. Tauchnitz, 1222. 115/6.

² A magy. nemz. tört. Millenn. kiad., II. 604. az 1291-iki törvényről.

³ Green, Histoire du peuple anglais. Traduite par Monod I. 126.

lenni köteles az ispán és a nádor ítélkezéseinél, hanem az igaztalan ítélet ellen hivatalból tiltakozik s ezt bejelenti a királynak (1291: 14.) A közigazgatásba is bejut, a mennyiben részt vesz az új pénz forgalomba hozatalában (u. o. 12. p.) De talán legfontosabb jog az, hogy ha a nádor nem ítél, a pörököt a megyei bírók is elintézhetik, a mivel a megyei ítélőszékek (ispán vagy alispán és a szolgabírák) állandósága törvényileg van biztosítva. Ha nem is fogadta el maga fölött bíróul mindenki a vármegyét s ha esetleg gyöngeségét fölhasználva, ítéleteivel nem törődtek némelyek, azt már nem tudták elérni a hatalmasok, hogy a megyében ne kezdje meg működését a négy szolgabíró, a kikkel e kortól kezdve mind sűrűbben találkozunk.¹

Az ispán eleinte egészen háttérbe szorul, erre jellemző, hogy az 1298: 29. tcz. csak nádorról szól, midőn rendeli, hogy a megyei gyűléseket ne városokban, hanem mezőn s ne télen tartsák. Mégis nagyobb a jogköre, mint az Anjou-kori várnagyoké, mivel pl. pénz és tized-ügyekben az egész vármegye fölött bíraskodik, a század második felében többször egyedül is szerepel, mint saját vármegyéjének királyi kiküldöttje. Ám régi hatalmának vége: a szolgabírák, kik a földek birái mellett inkább csak tanukként szerepeltek, neki bírótársai.

Még kevesebb az alispán hatalma. Tagányi szerint² szavazata is csak akkor volt a birói székben, ha a bírák nem tudtak megegyezni. De ennél már valószínűleg több fontossága volt az alispánnak, különben talán nem látszott volna szükségesnek, hogy e tisztséget a nemesek részére foglalják le.³

¹ *Wenzel* X. 424. Baranya Karácsi (A hamis, hibás keltű stb. oklevelek 130/131. l.) szerint 1290. vagy 1291. decz. 6.; X 199. Baranya, 1295; V. 200. Pozsony, 1298.; *Hazai Okmánytár*, VII. 268. Somogy, 1298.; VII. 283. Szatmár, 1299.; VIII. 453. Ugocsa, év n.

1290—1300 közt; *Fejér*. C. D. VI./2. 216. Bereg, 1299.; *Károlyi* család lt. I. k. 28. Zemplén, 1300.

² Megyei önkormányzatunk fejlődése, 13. l.

³ 1291. 4.

Török Pál.